

אתר דעת * לימודים * גיליון 19 * תשפ"ג * 2022/23

המבט ההלכתי המגוון על הקשת שבען

אליעזר דניאל יסלזון

פורסם בדף שבועי פרשת נח, תשפ"ג, אוניברסיטת בר אילן. נמסר על ידי המחבר

א. הקשת כתופעת טבע המחייבת לברך ברכת הודאה

בימי החורף בעת סופות הגשמים, אנו נוהגים לברך בעת על הברקים, על הרעמים ועל הקשת הנראית בענן.

הברכות האלה ניתקנו על ידי חכמים כחלק מברכות ההודאה אותם אנו מצווים לברך כשאנו רואים תופעות טבע חריגות.¹ ואכן כבר הרמב"ם כלל את ברכת הקשת ביחד עם הברכות על ראיית איתני הטבע הקבועים (כמו הרים מדבר וימים), וביחד עם הברכות על התופעות המתחדשות מעת לעת (כמו ברכת הלבנה בחידושה). וכך כתב בהלכות ברכות (פרק י' הלכה טז):

הרואה קשת בענן מברך ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו.

ב. הקשת כתופעת טבע מיוחדת

אך מסתבר שהתייחסות חכמים לקשת ולראייתה היתה שונה מהתייחסותם לראיית איתני הטבע האחרים. חכמים קראו על ייעודי הקשת כפי שהם מוזכרים בספר בראשית ובספר יחזקאל, ומשום כך פיתחו גישה הלכתית מיוחדת אל הקשת ואל ראייתה, המבדילה בינה לבין ראיית תופעות טבע אחרות. גישתם המיוחדת התפתחה מתקנה לתקנה ומאבחנה לאבחנה, כפי שנשתדל לפרט בהמשך.

אליעזר יסלזון הוא יו"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר אילן.
¹ החובה להרבות ולברך מאה ברכות בכל יום, נובעת מרצונם של חכמים לחייב אותנו להפסיק את שגרת חיינו על ידי ברכות לשבחו של הבורא. על ידי כך אנו מחוייבים להפנים פעמים רבות בכל יום שחיינו מתנהלים בפניו ושלעובדו אנו מחוייבים. ראה על כך מאמרי בדף פרשת השבוע 1332 לפרשת עקב תשע"ט.

ג. אזכורה של הקשת בספר יחזקאל והתקנות הנגזרות מכך

בפרק הראשון של ספרו מתאר יחזקאל את מעשה המרכבה. יחזקאל מסיים את התאור על ידי השוואת מראה דמות כבוד ה' למראה הקשת בענן. ראיית הקשת דומה לגילוי השכינה, ולכן נופל הנביא על פניו וממתין לדיבורו של ה'.

(כח) כְּמֵרָאָה הַלְקֵשֶׁת אֲשֶׁר יְהִיָּה בֶּעֶנָן בַּיּוֹם הַהוּא שֶׁן מֵרָאָה הַנֶּגֶה סָבִיב הוּא מֵרָאָה דְּמֹת כְּבוֹד־ה' וְאֵרָאָה וְאֶפֶל עַל-פְּנֵי וְאִשְׁמַע קוֹל מִדְּבָר: ס

תקנה ראשונה - השתחויה

אזכורה של הקשת כמבטאת את מראה דמות כבוד ה' במעשה מרכבה, גרמה לרבי יהושע בן לוי לראות את התגלות הקשת הרגילה כהשריית שכינה של ממש.² לדעתו, על הרואה את הקשת לחכות את שעשה יחזקאל, וליפול על פניו. וכך שנינו בברכות דף נ"ט ע"א,

ואמר רבי אלכסנדר אמר רבי יהושע בן לוי: **הרואה את הקשת בענן צריך שיפול על פניו, שנאמר (כח) כְּמֵרָאָה הַלְקֵשֶׁת אֲשֶׁר יְהִיָּה בֶּעֶנָן בַּיּוֹם הַהוּא שֶׁן מֵרָאָה הַנֶּגֶה סָבִיב הוּא מֵרָאָה דְּמֹת כְּבוֹד־ה' וְאֵרָאָה וְאֶפֶל עַל-פְּנֵי וְאִשְׁמַע קוֹל מִדְּבָר:**

תקנה שניה - ברכה

חבריו של רבי יהושע בן לוי בארץ ישראל בקרו את גישתו, מתוך שחששו שהמשתחויה לקשת נראה כמי שעובד את הקשת עצמה. הם אסרו להשתחוות לקשת, ותקנו להסתפק בברכה על ראייתה. וכך נכתב בהמשך הגמרא,

לייטי עלה במערבא, **משום דמחזי כמאן דסגידי לקשתא** (פסלו את המנהג בארץ ישראל מחשש שההשתחויה תיחשב כסגידה לקשת עצמה). **אבל ברוכי ודאי מברך.** מאי מברך..... אמר רב פפא..... **ברוך זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו.**

תקנה שלישית – איסור הסתכלות

בברכה על הקשת מתחייב מי שרואה את הקשת. אך אם הקשת נחשבת כגילוי שכינה, יש בהסתכלות בקשת משום זלזול, שהרי עוד מימי משה במעמד הסנה מורגלים אנו להסתיר את פנינו בעת התגלות השכינה.³ לכן קבעו חכמים לברך על הקשת מבלי להביט בה בעיון

² יתכן וגם שתי תכונות פיזיות מיוחדות של הקשת, טפחו את ראייתה על ידי חכמים כגילוי שכינה 1. הקשת היא תופעה מתחדשת מעת לעת, אך בניגוד לתופעות מתחדשות אחרות כמו הברקים והרעמים, הקשת מתגלית ונשארת בענן דקות ארוכות עד חלוף הסערה, ומאפשרת להתבונן בה כראוי. 2. הקשת מושכת את העין ואת הלב. היא ססגונית ביותר, וצורתה סוככת על היקום הנצרך לגשמים.

³ וכך למדנו בפרשת שמות, (ג, ו) וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶל-לְהִי אֲבִיךָ אֶל-לְהִי אֲבִרְהָם אֶל-לְהִי יִצְחָק וְאֶל-לְהִי יַעֲקֹב, וַיִּסְתֵּר מִשְׁה פְּנֵי כִי יֵרָא מִהִבֵּיט אֶל-הָאֱלֹהִים:

ובצורה ממושכת. וכך למד רבי אבא מדברי המשנה במסכת חגיגה (דף י"א ע"א), שהמביט בקשת לא חס על כבוד הבורא.

כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה, מה למטה, מה לפנים, ומה לאחור. וכל שלא חס על כבוד קונו - ראוי לו שלא בא לעולם.....(דף ט"ז ע"א) מאי היא? רבי אבא אמר: זה המסתכל בקשת דכתיב כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה'.

ובצורה דומה נאמר בהמשך הסוגיא משמו של ריש לקיש: דרש רבי יהודה ברבי נחמני, מתורגמניה דריש לקיש: כל המסתכל בשלושה דברים עיניו כהות: בקשת, ובנשיא, ובכהנים.⁴

סיכום ההלכה בשולחן ערוך

שלוש התקנות העוקבות המתבססות על ראיית הקשת כגילויי שכינה, סוכמו על ידי המחבר בשולחן ערוך כך:

הרואה הקשת, אומר: בא"י א-להינו מלך העולם זוכר הברית נאמן בבריתו וקיים במאמרו. ואסור להסתכל בו ביותר.⁵

ד. אזכורה של הקשת בספר בראשית והאבחנות הנגזרות מכך

הקשת מוזכרת בפרשת נח לאחר המבול, כאות לכך שלא יהיה עוד מבול על הארץ. בראשית ט',

(יג) אֶת־קִשְׁתִּי נִתְּתִי בְּעָנָן וְהִיְתִיהָ לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ: (יד) וְהָיָה בְּעָנָנִי עָנָן עַל־הָאָרֶץ וְנִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן: (טו) וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בֶּשֶׂר וְלֹא־יְהִי עוֹד הַמָּבֹּל לְשַׁחַת כָּל־בֶּשֶׂר:

מה עלינו ללמוד מראית הקשת על פי תאורה בפרשת נח? נמצאו כאן שתי אבחנות משלימות.

⁴ נראה שהמכנה המשותף לשלושה הנושאים שאין להסתכל בהם, הוא גילויי השכינה הקשור להם. הקשת כפי שנכתב ביחזקאל. נשיא ישראל, מתוך שנמשח בשמו של הקב"ה שכינה שורה עליו. הכהנים, שנשאו ידיהם במקדש והזכירו את השם המפורש בברכתם.

⁵ שו"ע או"ח רכ"ט. בספר ערוך השולחן על אתר, סכם הרב י"מ אפשטיין כדרכו את ההלכה עם איזכור כל מהלכי הגמרא הקשורים. וכך כתב 'ואמרו חז"ל שאסור להסתכל הרבה בקשת. ורק ראייה בעלמא מותר ולא הסתכלות יתירה. ועל זה אמרו כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם [רפ"ב דחגיגה], דכתיב כמראה הקשת דמות כבוד ה'. ואסור ליפול על פניו כשרואה הקשת משום דנראה כמשתחוה לקשת [ברכות נ"ט]. והמסתכל בקשת עיניו כהות [שם].

אבחנה ראשונה – הקשת לא התגלתה בדורות של צדיקים

בתלמוד ירושלמי מבהירה הגמרא שבדורותיהם של צדיקים לא היתה הקשת מתגלית. מכאן ניתן להסיק שהופעת הקשת מקטרגת על בני הדור. הופעת הקשת מלמדת שהדור הנוכחי ממשיך להתקיים רק בגלל הבטחת הקב"ה שלאחר המבול, ולא בגלל צדקת מעשיו.⁶ כדברים האלה אף מצינו בפירושו של רש"י לבראשית פרק ט יב,

וַיֹּאמֶר אֶל-ה' הִנֵּה זֹאת אֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר-אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל-נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדֹרֹת עוֹלָם:

וכתב על כך רש"י,

(יב) לדרת עולם - נכתב חסר, שיש דורות שלא הוצרכו לאות, לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה, ודורו של רבי שמעון בן יוחאי:

אבחנה שניה – המסתכל בקשת ומראה לאחר נחשב כמוציא דיבה

על בסיס ראיית הקשת כתופעה של קטרוג, התפתחה בקרב הפוסקים האחרונים סיבה נוספת לאיסור להסתכל בקשת. לא מדובר באיסור הנובע מהחשש להביט בהתגלות השכינה, אלא איסור הנובע מחשש לקטרוג ולהפצת שמועה רעה. הדברים הובאו בחיי אדם⁷ בכלל ס"ג סעיף ד',

ואסור להסתכל בו (בקשת) ביותר. ומצאתי בספר אחד שמו נעלם ממני, שאין להגיד לחברו שיש קשת, מטעם מוציא דיבה.⁸

ה. הקשת בהסתכלות אחרת

שתי ההתייחסויות הקודמות להופעתה של הקשת התבססו על אזכורה הכפול של הקשת בספר בראשית ובספר יחזקאל. ראיית הקשת כגילוי שכינה, וראייתה כמזכירת עוון, הביאו לאיסור להביט בה, כפי שאכן נפסק בשו"ע, וכפי שפסקו רוב הפוסקים האחרונים. מסתבר שכבר חלק מהפוסקים הראשונים הסתייגו לחלוטין מגישה שכזו. רבי יוסף בכור שור, מראשוני הפרשנים הפשטנים,⁹ רואה גם הוא את הקשת כגילוי שכינה. אך בשונה מהאוסרים להביט בה הוא מחייב לשמוח בראייתה, שהרי הקב"ה לא היה מגלה שכינתו למי שחייבים בדינם. ואלה דבריו בפרשת נח,

את קשתי נתתי בענן: לפי שהם יראים וחרדים שיושחתו, ונתן להם אות שלא יָקְלוּ עוד, כמו שעשה לקין שהיה ירא שמא יהרג ונתן לו אות..... וכן כאן שהיו יראים נתן להם

⁶ וכך מצינו בירושלמי ברכות פ"ט ה"ב, כל ימיו של רבי שמעון בן יוחאי לא נראתה הקשת בענן.

⁷ ספרו של הרב אברהם דנציג, וילנא המאה הי"ח

⁸ בעל חיי אדם מתייחס למי שמראה את הקשת לאחר, כאל מי שמפיץ שמועה רעה, שעליו נדרשו דברי הפסוק ממשלי (י' יח) מְכַסֶּה שִׁנְאָה שִׁפְתֵי-שָׁקֶר וּמוֹצֵא רָבָה הוּא כְּסִיל: והובאו הדברים גם בשו"ע יו"ד סימן ת"ב.

⁹ רבי יוסף בכור שור מבעלי התוספות צרפת המאה הי"ב.

אות 'את קשתי' הוא אות גדול, כי הקשת דמות כבוד ה'... וכשהגשמים מתרבים אני מביא לפניכם דמות-כבוד, שתקבלו פני השכינה, ואם דעתו להשחיתכם לא הייתי מראה כבודי לכם, שאין דרך מלך לבוא בין שונאיו (בעת) שהם נזופים ממנו.

נראה שאף הרמב"ם סבר כך, שהרי כפי שראינו לעיל אין הוא מתייחס כלל לאיסור להביט בקשת.

גישתם של הבכור שור ושל הרמב"ם התקבלה גם על דעתם של חלק מהפוסקים האחרונים. אולי הבולט שבהם הוא הרב משה כלפון הכהן, בספרו ביכורי כהן.¹⁰ הרב כלפון מודע להלכה כפי שהיא מופיעה בשו"ע ואצל רוב הפוסקים האחרונים, לפיה אין ראוי להביט בקשת, אך הוא מסתייג בפירוש מדעות אלה. ואלה דבריו,

המנהג פשוט פה דכל מי שרואה הקשת אומר לחברו או לחבריו לברך על זה. ומה שכתוב (בספר כף החיים ובספר שו"ע) דאין להגיד לחברו שיש קשת משום מוציא דיבה, לע"ד אינו נראה.

דאדרבא אנחנו שמחים ונותנים תודה וברכה לה' אשר בחסדו כרת הברית הזאת שלא להשחית את עולמו עוד. וכן נראה דעת רבותינו בגמרא ובפוסקים ודעת הראשונים שתיקנו ברכה זו. ועוד דאדרבא טפי עדיף להגיד לזולתו כדי שכל אחד הרואה ואחד השומע ישימו לב לשוב אל ה'. **כי בראותם כזאת יכירו וידעו כי העולם כולו במצב קשה ונורא, לולי רחמי וחסדיו ברוך הוא.** לכן לענ"ד יפה נהגו פה להגיד.

נראה שזו גישה הלכתית-חינוכית המתאימה יותר לדורות שלנו, ונראה שלכן סוכמה הסוגיא בדרך דומה גם בהלכות ברכת הקשת בספר פניני הלכה של הרב אליעזר מלמד (הלכות ברכות פרק טו הלכה י'). לאחר שציטט את דעתו האוסרת של המחבר להראות את הקשת לחבר, כתב כך:

ויש אומרים להיפך, שאדרבה נכון לומר לחברו שיראה את הקשת, כי לכך נועדה, להזכיר לבני האדם שבזכות הברית - ה' מקיים את העולם ויתעוררו לתשובה, וכך נוהגים.

מצינו אם כן קשת ססגונית אחת, המעוררת שלוש גישות הלכתיות שונות למי שרואה אותה ומתחייב לברך עליו.

¹⁰ הרב משה כלפון הכהן היה רבה הראשי של ג'רבה במחצית הראשונה של המאה ה-20. ספרו החשוב הוא ביכורי כהן - אינציקלופדיה של כל מנהגי ג'רבה על פי סדר הא"ב. הקטע על הקשת מובא בחלק או"ח באות ק'.